

Tomasz Sylwiusz Ceran, „Szmalcówka”. *Historia niemieckiego obozu w Toruniu (1940–1943) na tle ideologii nazistowskiej*, Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Bydgoszcz–Gdańsk 2011, ss. 167, ISBN 978-83-7629-294-6.

„Mądra pamięć o okupacji niemieckiej na Pomorzu Gdańskim i w ogóle o nazizmie powinna być *pamięcią przewencyjną*, afirmującą uniwersalne, ponadnarodowe wartości moralne” (s. 125). Słowa zamykające wykład autora o dziejach niemieckiego obozu w Toruniu stanowią zarazem myśl przewodnią prezentowanej książki. Na jej kartach ukazane zostało zbrodnicze funkcjonowanie „Szmalcówki”, jednego z wielu, raczej niewielkiego w porównaniu z innymi „fabrykami śmierci”, elementu hitlerowskiego systemu eksterminacji podbitych narodów. Prezentację szczegółowych informacji o działaniu obozu przesiedleńczego dla ludności polskiej z terenu Pomorza Gdańskiego ukazano na tle syntetycznego i interesującego opisu ideologii nazistowskiej, która w czasie drugiej wojny światowej doprowadziła w Europie do unicestwienia milionów istnień ludzkich. Lektura wstępnej części pracy traktującej o założeniach światopoglądowych, którym od 1933 r. uległo wielu Niemców, zmusza nierzadko do refleksji nad wszystkim, co zdarzyło się w latach 1939–1945. Autor na podstawie polskiej i obcojęzycznej literatury przedmiotu zbudował obraz teoretycznych założeń przedsięwzięć podjętych przez Adolfa Hitlera, przechodząc następnie do opisu ich realizacji, czyli m.in. działań niemieckich na zagarniętym Pomorzu, których głównym wykonawcą stał się Albert Forster – gauleiter okręgu Gdańsk–Prusy Zachodnie. Przyjęta wówczas przez zdobywców taktyka „odpolszczenia” (*Entpolonisierung*) stała się bezpośrednią przyczyną powstania toruńskiej „Szmalcówki”. Mimo, jak już wspomniano, syntetycznego i wprowadzającego charakteru ta część książki Tomasza S. Cerana stanowi, szczególnie dla osób niezajmujących się profesjonalnie okresem drugiej wojny

światowej czy historią idei, interesującą lekturę ilustrowaną niezwykle ciekawymi i – co ważne – krótkimi cytatami prezentującymi podejście i stosunek niemieckich „nadludzi” do polskich mieszkańców Pomorza. Dalsza część książki, czyli rozdziały III (*Za bramą „Szmalcówki”*) i IV (*Lekcja pracy, czystości i dyscypliny...*), stanowi monograficzne studium prezentujące, na podstawie wnikliwej analizy szerokiego wachlarza materiałów źródłowych, funkcjonowanie obozu, jego miejsce i status w niemieckiej machinie zbrodni, a także szczególnie przejmujący opis pełnej cierpienia i tragedii codzienności więźniów. Toruńska „Szmalcówka”, mimo że miała spełniać funkcje przejściowego punktu przesiedleńczego dla ludzi pozbawionych przez władze niemieckie prawa pobytu w ich dotychczasowych domostwach, w istocie stała się miejscem śmierci wielu osób, w przeważającej mierze dzieci, z których prawie 60% stanowiły te najmłodsze – w wieku do lat trzech. Informacje o dokładnej liczbie ofiar obozu wraz z opublikowaniem imiennej listy osób, które straciły życie w czasie pobytu w „Szmalcówce”, są tematem ostatniego rozdziału książki pt. *Zamknięta historia?* Weryfikacji poddano dane o liczbie ofiar śmiertelnych. Została ona określona, podobnie jak wcześniej zrobiła to Karola Ciesielska, na 515 osób. Spis został jednak uzupełniony innymi uszczegółowiającymi informacjami (data urodzenia, data i okoliczności śmierci). Autor recenzowanej publikacji odrzucił na podstawie przeprowadzonej przez siebie kwerendy liczbę ponad 3 tysięcy ofiar podaną w jednym z cytowanych opracowań encyklopedycznych. Jednakże ustalonej przez siebie statystyki nie uznaje za w pełni zamkniętą – są to zatem nazwiska osób, których śmierć na terenie „Szmalcówki” udało się udowodnić na podstawie zachowanych dokumentów archiwalnych.

Baza źródłowa opracowania jest szeroka. Składają się na nią materiały wytworzone zarówno przez administrację niemiecką z okresu okupacji, jak i późniejsza dokumentacja Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce (KBZHWP), przechowywane w archiwach Torunia, Bydgoszczy, Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz w zasobach Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku i Bydgoszczy, a także w Archiwum Państwowym Muzeum Stutthof. Ważny komponent wykorzystanego materiału źródłowego stanowią relacje bezpośrednich świadków zdarzeń, przede wszystkim byłych więźniów „Szmalcówki”. Wśród nich znajdują się zarówno zeznania złożone przed KBZHWP, jak i wywiady prasowe czy relacje bezpośrednie. Wykorzystanie historii mówionej, szczególnie dla rekonstrukcji obrazu minionej, a także tragicznej codziennej rzeczywistości okresu drugiej wojny światowej, znacząco wzbogaca wiedzę o przeszłości.

Uzupełnieniem recenzowanego opracowania jest aneks dokumentów źródłowych, na który składa się dziesięć świadectw (w tym trzy przetłumaczone z języka niemieckiego) mających według autora największą wartość merytoryczną. Spełniają one funkcję ilustracji źródłowej, ukazując rzeczywistość obozową. Książka zawiera również ułatwiające korzystanie z niej indeks osób, wykaz skrótów i bibliografię. Tekst uzupełniają nieliczne fotografie, rysunki, plany i mapy.

Książka Tomasza S. Cerana, oprócz nowych ustaleń w odniesieniu do funkcjonowania „Szmalcówki” i systematycznego wykładu informacji już znanych historiografii, a dotychczas rozproszonych w licznych publikacjach poświęconych okupacji niemieckiej Torunia bądź Pomorza, odgrywa również istotną rolę w dziedzinie kształtowania pamięci o okresie drugiej wojny światowej i dyskusji nad winą i odpowiedzialnością Niemców za popełnione podczas jej trwania okrucieństwa. Dlatego też nie jest tylko monografią kolejnego obozu hitlerowskiego, lecz ważnym głosem w toczącej się dyskusji nad zacierającą się coraz bardziej pamięcią o drugiej wojnie światowej. Wskazuje przy tym na wymiar lokalny i re-

gionalny tego problemu. Nie wydaje się zatem pozycją (co bynajmniej nie jest jej wadą) skierowaną jedynie do wąskiego grona historyków zajmujących się okresem okupacji czy w szerszym kontekście drugiej wojny światowej, ale książką dla wszystkich zainteresowanych dziejami regionalnymi, stanowiącymi jednak zawsze część tzw. wielkich procesów historycznych.

Tomasz Krzemiński (Toruń)

